

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СУЧАСНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ОСВІТИ

БАРТКІВ О.А.

ОСОБИСТІТЬ ТА УМОВИ ЇЇ РОЗВИТКУ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

На сучасному етапі в нашій країні відбуваються серйозні соціально-економічні зміни, що впливають на формування особистості. Людина стає особистістю в процесі соціалізації, тобто в результаті включення індивіда в соціальні відносини. Соціалізація здійснюється шляхом засвоєння індивідом соціального досвіду й відтворення його в своїй діяльності.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про тісний зв'язок розвитку особистості з потребами суспільства.

Проблемі соціалізації особистості присвячено багато праць як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, серед яких: К. Альбуханова-Славська, Б. Ананьєв, В. Андрущенко, М. Демін, Н. Дубініна, І. Кон, А. Мудрик, Б. Паригін, Ж. Паже, А. Поліс, С. Рубінштейн, Д. Фельдштейн, З. Фрейд.

Мета статті – розглянути особистість та умови її реалізації в суспільстві.

Перш за все, визначимося з поняттям “особистість”. На думку Д. Ельконіна, “особистість – це людина як продукт соціального впливу й суб’єкт міжособистісних відносин у рамках соціальних (у сфері політики, економіки, культури, педагогіки, родини й релігії) інституцій, наділена свідомістю та самосвідомістю й комплексом детермінуючих (біо-, психо- і соціогенних потреб) і регуляторних (соціальних настанов) параметрів та інших характеристик (рис характеру, життєвих і професійних компетентностей, гендерних властивостей тощо), здатна до суб’єктивного прогнозування та коротко- і довготермінового стратегічного програмування своєї діяльності щодо задоволення матеріальних і духовних потреб шляхом відтворення й творення цінностей соціального та штучно-природного середовища в глобальному процесі й узгодження своїх програм життєдіяльності з відповідними програмами інших суб’єктів у партнерській і конкурентній діяльності. Індивід стає особистістю в процесі соціалізації” [5, с. 35].

За К. Роджерсом, суть особистості виражає її самосвідомість, суб’єктність, здатність діяти свідомо й відповідально [2, с. 63].

Згідно з “Українським педагогічним словником” С. Гончаренка, “особистість, особа – у широкому розумінні – конкретна, цілісна людська індивідуальність у єдності її природних і соціальних якостей; у вузькому, філософському розумінні – індивід як суб’єкт соціальної діяльності, властивості якого детерміновані конкретно-історичними умовами життя суспі-

льства. Поняття “особистість” не слід цілком ототожнювати з поняттями “індивід” (одиничний представник людського роду) та “індивідуальність” (сукупність рис, що відрізняють даного індивіда від усіх інших). З точки зору педагогіки і психології особистість – це певне поєднання психічних (включаючи психофізичні і соціально-психологічні) властивостей: спрямованості (потреби, мотиви, інтереси, світогляд, переконання тощо), рис темпераменту й характеру, здібностей, особливостей психічних процесів (відчуття, сприймання, пам’яті, мислення, уяви, уваги, емоційно-вольової сфери). Особливе значення процес розвитку особистості набуває в підлітково-му і ранньому юнацькому віці, коли підліток чи юнак починає виділяти себе як об’єкт самопізнання й самовиховання” [4, с. 243].

Психологи дещо інакше тлумачать поняття “особистість”. Деякі з них розглядають особистість як системне утворення – суб’єкта, а деякі – як інтегральну властивість (системну якість) людини. В одному з останніх визначень особистості це відображено так: “Особистість – 1) людина як суб’єкт соціальних відношень і свідомої діяльності; 2) визначена включенням у соціальні зв’язки системна якість індивіда, яка формується у спільній діяльності і спілкуванні” [2, с. 57].

Можна сказати, що “психологічне поле” міжособистісних стосунків відображає мережу соціальних узгоджень і напружень, в основі яких лежать потреби (інтереси) індивідів щодо матеріальних й ідеальних (духовних) цінностей навколишнього соціального і штучно-природного середовища.

Містким і по суті є визначення Я. Щепанського: “Особистість людини є інтегральною цілісністю біогенних, психогенних і соціогенних елементів” [1, с. 73]. За цим визначенням поняття особистості включає і природжені, і набуті елементи. Але доцільніше поняття особистості пов’язувати лише з набутими властивостями.

За методологією системного підходу людина разом з її біо-, психо- і соціогенними властивостями та механізмами розглядається як система, а особистість – як її соціальна частина, тобто соціогенна підсистема. Остання є функціональним органом сфери свідомості й характеризується цілісністю та іншими системними властивостями, і в цьому розумінні розглядається як суб’єкт діяльності. При такому розумінні поняття особистості недоцільно включати в її визначення психогенні дані про природу темпераменту, статі, віку тощо, хоча вони певною мірою впливають на її соціогенні параметри.

Таким чином, особистість визначається мірою присвоєння суспільного досвіду, з одного боку, і мірою віддачі суспільству, посильним внеском у скарбницю матеріальних і духовних цінностей – з іншого.

Отже, особистістю можна назвати людину, яка досягла такого рівня соціального розвитку й самосвідомості, який дозволяє їй знаходити й обирати серед цінностей культури особистісні сенси, самостійно виконувати відповідну перетворювальну діяльність, свідомо та відповідально здійснювати саморегуляцію діяльності й поведінки.

Розвиток людини є безперервним процесом, який не закінчується до моменту припинення самого життя. Людина зазнає різних фізичних (мор-

фологічних, біохімічних, фізіологічних) і соціальних (психічних, духовних, інтелектуальних) змін.

На думку Л. Виготського, розвиток “не обмежується кількісними змінами, зростанням того, що вже є, а містить “перерви безперервності”, тобто якісні зміни. Кількісні зміни зумовлюють виникнення нових якостей, тобто ознак, властивостей, які утворюються в ході самого розвитку, і зникнення старих. Розвиток є там, де народжується щось нове й водночас відживає старе” [3, с. 87].

Поняття “розвиток” і “формування особистості” взаємопов’язані й не можуть розглядатися окремо.

Отже, під формуванням особистості розуміють ті якості та властивості, які виникають у результаті розвитку.

За С. Гончаренком, “розвиток особистості – процес формування особистості як соціальної якості індивіда в результаті його соціалізації і виховання. Маючи природні анатомно-фізіологічні передумови до становлення особистості, дитина в процесі соціалізації вступає у взаємодію з навколишнім світом, оволодіваючи досягненнями людства. Оволодіння дійсністю у дитини реалізується в її діяльності за допомогою дорослих, тим самим процес виховання є провідним у розвитку її особистості. Розвиток особистості відбувається в діяльності, яка керується системою мотивів, притаманних даній особистості” [4, с. 289].

Життєвою практикою доведено, що на розвиток людини впливає безліч різних чинників, як біологічних, так і соціальних. Головним соціальним чинником, що впливає на її становлення, є сім’я. Сім’ї бувають абсолютно різними. Залежно від складу сім’ї, від стосунків у ній до її членів і взагалі до людей людина дивиться на світ позитивно або негативно, формує свої погляди, будує свої стосунки з оточенням. Стосунки в сім’ї впливають також на те, як людина надалі будуватиме свою кар’єру, яким шляхом вона піде. Саме в сім’ї індивід набуває першого життєвого досвіду, тому дуже важливо, в якій сім’ї виховується дитина: в благополучній чи ні. Дитина – зазвичай досить точне відображення тієї сім’ї, в якій вона росте й розвивається. Сім’я багато в чому визначає коло її інтересів і потреб, поглядів та ціннісних орієнтирів. Сім’я ж надає умови, зокрема матеріальні, для розвитку природних задатків. Етичні й соціальні якості особи також закладаються в сім’ї.

У своїй книзі “Серце віддаю дітям” В.А. Сухомлинський пише: “Виключно важливу роль у формуванні особистості відіграють роки дитинства, дошкільний і молодший шкільний вік” [7, с. 23]. Роль сім’ї в суспільстві неперівнянна за своєю силою ні з якими іншими соціальними інститутами, оскільки саме в сім’ї формується та розвивається особистість, відбувається оволодіння соціальними ролями, необхідними для адаптації дитини в суспільстві. Сім’я виступає як перший виховний інститут, зв’язок з яким людина відчуває впродовж всього свого життя.

Проблема виховання, соціалізації й розвитку людини є однією із центральних у педагогіці. Розглядаючи її, важливо враховувати, що поняття “розвиток” є неоднозначним.

На формування особистості впливає середовище – все, що оточує дитину протягом усього життя: природні чинники (клімат, природні умови та ресурси); сім'я, близьке оточення; соціальні умови існування. Погіршення чи поліпшення стану середовища значною мірою впливає на розвиток людини, її духовну й моральну сферу.

Важливість середовища визнають педагоги всього світу, проте відрізняються погляди на оцінювання міри впливу середовища. Як відомо, абстрактного середовища не існує. Є конкретний суспільний лад, конкретні умови життя людини, її сім'я, школа, друзі. Природно, людина досягає вищого рівня розвитку там, де близьке й далеке оточення надає їй найбільш сприятливі умови.

За еволюційною теорією соціалізації Е. Еріксона, процес соціалізації полягає в подоланні індивідом критичних ситуацій на життєвому шляху. Автор виділяє вісім стадій розвитку індивіда як послідовності подолання специфічних життєвих криз, для яких характерним є розв'язання проблем [4, с. 97]:

1) довіри чи недовіри у віці немовляти: його перехід від стану занепокоєності, плачу до стриманості, заспокійливості при відлученні дорослого, який ним опікується;

2) автентичності, автономії або сорому, сумніву у віці 1–2 роки: вихід дитини з-під надмірного відслідковування батьками фізіологічного стану її організму, особливо роботи органів травлення, що запобігає формуванню в її свідомості почуття сорому, власної нікчемності;

3) ініціативи або почуття провини у віці 3–5 років: ініціація допитливості, цікавості, активності, уникнення рис безініціативності під впливом надмірної опіки батьків;

4) старанності чи недбайливості у молодшому шкільному віці: набуття впевненості в своїх силах і здібностях, усвідомлення своїх сил і можливостей у взаємодії з учителями, іншими дорослими, подолання рис недбайливості й байдужості;

5) становлення індивідуальності (ідентифікація) або рольової дифузії (невизначеність у виборі ролей) у підлітково-юнацькому віці: пошук свого місця в житті, вибір професії, занять за своїми здібностями, пошук партнера в інтимній сфері з розвитком статевого потягу;

6) інтимності або самотності в молоді роки: упадання за особою протилежної статі, вибір партнера для шлюбу й створення сім'ї, пошук інтимних стосунків та уникнення самотності;

7) творчої продуктивності чи творчої стагнації в середньому віці: реалізація творчого потенціалу, самореалізація особистості, уникнення станів стагнації;

8) заспокоєння або розпачу в старості: переживання стану власної гідності, значущості у зв'язку з досягненнями або розпачу й відчаю невдахи у зв'язку з невикористаними можливостями, неефективними діями.

Висновки. Таким чином, можна сказати, що соціалізація – це двосторонній взаємозумовлений процес взаємодії людини й соціального середовища, який передбачає її включення в систему суспільних відносин як

шляхом засвоєння соціального досвіду, так і самостійного відтворення цих відносин, у ході яких формується унікальна, неповторна особистість.

Література

1. Баранов С.П. Преподавание в начальных классах и общеобразовательных школах : учеб. пособ. для педагогических училищ / С.П. Баранов, Л.Р. Болотина, В.А. Сластенин. – 2-е изд., перераб. – М. : Просвещение, 1987. – 368 с.

2. Бочелюк В.Й. Педагогічна психологія : навч. посіб. / В.Й. Бочелюк, В.В. Зарицька. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 248 с.

3. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте / Л.С. Выготский. – М. : Просвещение, 1967. – 243 с.

4. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.

5. Коваленко Є.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія : навч. посіб. / Є.І. Коваленко, Н.І. Белкіна ; [за ред. Є.І. Коваленко]. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 664 с.

6. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии : в 2 т. / С.Л. Рубинштейн. – М. : Педагогика, 1989. – Т. 2. – 139 с.

7. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям [Электронный ресурс] / В.А. Сухомлинский. – К. : Радянська школа, 1972. – С. 72–73.

8. Эльконин Д.Б. Психология обучения младшего школьника [Электронный ресурс] / Д.Б. Эльконин. – М. : Знание, 1974. – 291 с.

БІЛОСТОЦЬКА О.В.

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКА КУЛЬТУРА МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Українська система освіти як частина структури суспільства, яка розвивається в нових соціальних умовах, зумовила перегляд системи цінностей сучасної людини. Необхідність формування творчої інтелектуальної особистості, яка здатна зайняти ціннісну позицію щодо дійсності, зумовила зміни в ціннісно-цільовій спрямованості змісту та результату освіти, що набуло відображення в законодавстві про вищу освіту. Однією з важливих виховних можливостей науково-дослідницької роботи майбутнього педагога є формування загальної, педагогічної, методологічної та науково-дослідницької культури, що забезпечує особистісний розвиток і самореалізацію, здатність створювати та передавати цінності.

Проблеми професійно-педагогічної культури студентів та вчителів розглянуто у працях І.Ф. Білоусової, О.В. Бондаревської, М.М. Букача, О.Б. Гармаша, В.М. Гриньової, Т.В. Іванової, Т.Н. Левашової, Л.С. Нечепоренко, О.П. Рудницької, Ю.М. Рябової, В.А. Сластьоніна, Т.В. Ткаченка, А.І. Щербакова; викладачів вищої школи – А.В. Барабанщикова, В.В. Гаврилюк, І.Г. Гусева, І.Ф. Ісаєва, С.С. Муцинова. Водночас аналіз науково-методичної літератури дав змогу зрозуміти, що в сучасній психолого-